

CİLT 2

BAHAR 1414/1994

SAYI 1

**İSLÂMÎ
SOSYAL
BİLİMLER
DERGİSİ**

inkilâb

Rehberlikte Değerler ve Amaçlar: Batılı ve İslâmî Yaklaşımların Mukayesesi*

*Mümtaz F. Caferî***

Rehberlik, profesyonel bir yardım müessesesi olarak akademik bir temel üzerinde kurulmuştur. Rehberlik müessesesinin gelişimi, Batı toplumundaki sosyo-ekonomik, meslekî ve teknik gelişmelerden olduğu kadar, sosyal yapıya bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli ferdî ve toplumsal meselelerden de büyük ölçüde etkilenmiştir. Bir meslek olarak ortaya çıkışı yirminci yüzyılda olmakla beraber rehberliğin kökleri Rönesans sonrası döneme kadar uzanır. Bu sebeple farklı bir geçmişi, kimliği ve ilgi alanları vardır. Mevcut bilgilerle, rehberlik teknikleri ve uygulamalarıyla ilgili birikim, sosyal ve ahlakî değer yapısı içerisinde Batı toplumunun taleplerine hitap etmektedir. Böylece ortaya çıkan soru, mevcut rehberlik yöntemlerine "İslâmî" teriminin eklenmesinin bu safhada herhangi bir faydası olup olmayacağıdır.

Bu çalışmanın amacı, rehberliğin gelişmesini, içerisinde bulunduğu değer sistemini ve yerine getirmeye çalıştığı amaçları eleştirel bir yaklaşımla incelemektir. Bu incelemede kullanılan yaklaşım hayata İslâmî bir açıdan bakmak ve İslâm'a göre insan davranışlarını belirleyen ortak amaçları ve değerleri gözden geçirmektir. Temelde yatan bakış açılarına, amaçlara ve değerlere olan bu muka-

* Mumtaz F. Jafari, "Counseling Values and Objectives: A Comparison of Western and Islamic Perspective," *AJISS*, Vol: 10, No. 3 (Fall 1993), ss. 326-338.

** Mümtaz F. Jafari, Malezya Selangor'a, International Islamic University'de, Psikoloji Bölümü'nde Yardımcı Doçenttir. Bu çalışma, 17 Aralık 1992'de, Malezya Selangor'daki Uluslararası İslâm Rehberlik Semineri'nde sunulmuştur.

yeseli yaklaşımın, rehberliğin mevcut modelleri ve herhangi alternatif bir İslâm modeli arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları açıklayacağı düşünülmüştür.

Başlarına sadece “İslâmî” etiketinin getirilmesiyle, yürürlükteki seküler-materyalist rehberlik teorilerinin ve uygulamalarının İslâmlaştırılmayacağı anlaşılmalıdır. Dolayısıyla bu çalışma, İslâmî öğretilere dayanan çağdaş rehberlik için alternatif bir model sunma teşebbüsü olarak görülmemelidir; her ne kadar böyle bir modelin vakti geçmiş olsa da. Daha çok, İslâmî ideolojinin ve uygulamaların esaslarıyla olan tezdâd ortaya çıkarmak için Batı'nın rehberlik modellerinin tenkitçi bir gözle incelenmesi amaçlanmıştır. Rehberliğin hedeflerinin, niteliklerinde ve stratejilerinin, İslâmî bakış açısına dayanan sistematik bir araştırma ve teori ile yeniden tanımlanmasına ihtiyaç vardır.

Rehberliğin Geçmişi

Batı'nın rehberlik ve psikoterapi alanındaki mevcut bilgileri seküler, ampirik ve tabiatı gereği kendilerine özgüdür. İslâmî bakış açısı belirlenmeden önce bu üç unsurun değerlendirilmesi gerekir.

Sekülarizm. Çağdaş rehberliğin kökleri; kiliseye, inanca ve maneviyata karşı şiddetli bir reaksiyonun neticesinde, maddî ve manevî unsurların birbirinden ayrılarak kiliseyle devletin arasında kalın bir duvarın yükseltilmesiyle şekillenen bir döneme, Rönesansa dayanır. Maneviyatla ilgili herşey bağınaz, gerici ve mantıksız düşünce olarak görülmüştür. Parapsikolojinin ve karanlık güçlerin kullanılmasına yolaçan manevî bir boşluk, psikolojik bir karmaşa ve kimlik krizi toplumu sarmıştır. Kilisenin rolünün azalması sonucunda alternatif bir hissî ve ruhî arayışı ortaya çıkmıştır. Rehberlik, kilisenin acıma ve yardımlaşma (Barzun 1959) doktrinlerinden ve onların terapatik modellerde göstergeleri olan inandırma ve tedavi etme yöntemlerinden etkilenen bir alternatif olarak görülmüştür.

Sekülarizmde olduğu gibi Allah'ın varolduğunu ama maddî dünya ile ilgilenmediğini iddia etmek zordur. Bir hayat biçimi olarak İslâm, kişinin ve bir bütün olarak toplumun ruhî, psikolojik ve fizikî ihtiyaçlarını düzenler. Fizikî ve manevî bilginin elde edilmesi teşvik edilmiş ve Allah'ın kâinatı ve insanlığı bir amaç için yaratmış olması göz önünde tutulmuştur. İnsanlık bu temel gerçekle ilişkisini kestiği anda unutkanlık başlamıştır: “Şu, Allah'ı unuttuklarından dolayı (Allah'ın da) onlara kendi nefislerini unutturduğu kimseler gibi olmayın...” (Haşr sûresi [59]: 19).

İslâm'da manevî yüceliğe, Allah'a boyun eğmekle ulaşılır. Bunun sonucu olarak Allah bilinci ve kişinin kendini bilmesi birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Maddî ve manevî hayatın bütünleşmesi, zihin sağlığının ve hissî dengenin kay-

nağı olan içsel uyumu sağlar. Bu bilinç, Kur'ân'ın tatmin ve huzur kavramlarının sebebi olarak gösterdiği, Allah'ın hatırlanmasına yol açar: "Onlar ki iman etmişlerdir ve kalbleri, Allah'ı anmakla yatıştır; iyi bilin ki ancak Allah'ı anmakla kalbler yatıştır." (Ra'd sûresi [13]: 28).

İslâm epistemolojisi de aynı bütünlük düşüncesi üzerine kurulmuştur. Gerçeği arama çabaları ve ampirik metodların kullanımı, Kur'ân'ın tavsiyelerine uygundur. İslâm inancına bağlı olmak, fizikî ve manevî gerçekleri ararken kişinin kendine olan güvenini artırır. Batılı bakış açısı ile kıyaslandığında İslâmî yaklaşımın farkı son derece aşikârdır. İlk fark, *tevhidin* mutlak gerçeğinden ortaya çıkan manevî ve fizikî hayatın bütünlüğü inancına dayanırken, ikincisi inanç ve maddî hayat ikilemi üzerine dayanmaktadır.

Ampirizm. Sekülerizm, haricî gerçeklerin varlığının kabul veya reddederken sadece duyulara bağlı delilleri göz önüne alan bir ekol olan natürel realizm için gerekli felsefî temeli sağlamıştır. Bu durum, sosyo-kültürel ve davranışçı hadiselerle ilgili iddiaların geçerliliğini belirlerken ampirik yöntemlere önem verilmesinin sebebini açıklamaktadır.

Toplum ve insan hadiselerinin araştırılmasının ampirik yöntemlere dayandırılması, insan zekası, bilinci, davranışı ve kişisel etkileşimle ilgili kabul edilebilir ve inandırıcı tahminler geliştirmekten çok, sayısız hataların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Muhtelif insan davranışlarının karmaşık araştırmasını materyalist bir yaklaşımla elle tutulabilir ve ölçülebilir gerçeklere indirgemek manevî, hissî, zihnî ve davranışçı boyutları anlamaya pek yardımcı olmamaktadır. Bilimsel modeller, fizik ve kimyadaki bilimsel hâdiseleri açıklamak için yeterli olabilirken sosyal bilimler için fazla kısıtlayıcıdır (Langgulong 1989). Ampirik metod, insan davranışlarını işleme (operation) tâbi tutabilme uğruna tabii mânâlarından uzak sun'î bir tanımlama getirmektedir (Moten 1990). Bu yaklaşım şeklinde, değişkenler rasgele tarif edilerek eldeki ampirik modellere uyumlarının sağlanması için yeniden oluştururlar. Temelde fitrî olan insan bilimini fizikî bir bilime uydurma çabası son derece yetersiz bir yaklaşımdır.

Herhangi bir hâdisenin İslâmî açıdan araştırılması, insan kontrolü altındaki fizikî gözlemlerle sınırlı değildir. İslâmî görüşe dayanan herhangi bir araştırmaya başlanmadan önce insanın sınırları bilinmektedir. İnsan kavrayışının ve değerlendirmesinin yetersizliği gerçek kaynak olan İlâhî bilgiyle karşılanmıştır. Bu bilgi -vahiy- yeterli bir muhakeme ve insanın gerçeğe ulaşma kabiliyetiyle yorumlanmıştır. Ruh, kalb, nefis ve akıl kavramları İlâhî kaynaktan çıkmıştır. İnsan psikolojisinin anlaşılmasında temel oluşturan bu kavramlar, Müslüman âlimler (el-Gazali, İbni Sina, İbni Arabî, İbni Miskaveyh v.d. tarafından yorumlanmıştır (Ensâri 1992).

İnsan davranışlarının incelenmesi için ferâsetli bir bakış açısı sağlayan Kur'ân sayesinde insan bilinci, kişiler arası ve sosyal ilişkiler ile zihin sağlığı konuları hep araştırılmıştır. (a.g.e., Rizvî, 1989). Bilim adamlarının, İslâmî rehberlik teorileri, teknikleri ve modelleri geliştirmek için İlâhî vahyi ve vahyin ilmî tefsirini yorumlarını tamamen göz önünde bulundurmaları gerekir. Bu durum, sadece ampirik metodlara dayanan Batı rehberliği ile İslâmî bakış açısı arasındaki farkı açıkça göstermektedir.

Özgürlük. Batıda rehberlik, Amerikan toplumunun sosyal, siyasî ve ekonomik özelliklerinden doğmuştur (Parsons 1909; Shertzer and Stone 1980). Sanayi devrimi, şehirleşme, teknolojik değişmeye bağlı olarak ortaya çıkan, eski meslek ve vasıf yapısının ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yenilenmesi, demografik değişmeler, gittikçe yaşlanan bir toplumun ortaya çıkardığı sosyal meseleler, kadınlara verilen haklar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan hareketler, ailelerin parçalanması ve diğer toplumsal problemler rehberlik teorisinin ve araştırmalarının ortaya çıkmasına sebep olan başlıca unsurlardan bazılarıdır.

Batılı araştırmacıları meşgûl eden en yeni psikolojik ve sosyal meseleler arasında intihar oranının yüksekliği, yabancılaşma, fikrî dengesizlik, kronik depresyon, evlilik dışı ilişkiler, parçalanmış aileler, tek ebeveynlilik, evli olmayan anneler, genç suçlular, uyuşturucu bağımlılığı ve AIDS sayılabilir. Çoğu araştırma sonuçlarının ortaya çıkardığı faraziyeler ve genellemeler Batı toplumuna özgüdür ve diğer kültürel oluşumlarda uygulanamaz. Toplumla ilgili fizik ötesi gerçekler bir oluşumdan diğerine değişiklik gösterdiği için (Ajmal 1968), önerilen rehberlik yöntemi belirli bir durumun şartlarına cevap olacaktır.

En etkili tedavi yönteminin araştırılması, tedaviyi kimin kime, hangi şartlar altında ve hangi özel problem için sağladığının anlaşılmasına dayanır. Bu da, belirli bir çevrede yapılan araştırmaların sonuçlarının başka bir ortama uygulanamayacağını gösterir. Batı rehberliğinden farklı olarak İslâmî rehberlik ortak ideolojik inançlara ve değer sistemlerine dayanır ve bu nedenle evrenseldir. Şartlara bağlı değişkenlerle şahsî problemler çatışabilir ve çatışmaktadır da; bir rehber uyumlu ve dengeli bir şahsiyet geliştirmek için bunlara, hiçbirini gözden kaçırmadan, müracaat etmelidir. Batılı rehberlik nazariyelerini İslâmî bir çevrede uygulamak, iki değişik bulmacanın parçalarından yeni bir bulmaca oluşturmaya çabalamak gibidir.

Rehberlik Değerleri

Rehberliğin yukarıda bahsedilen değişkenlik gösteren özellikleri, kendi farklı değer sistemlerine bağlıdır. Davranışların düzenleyicisi olarak değerler, kişinin

bütün inanç sistemi içerisinde yer alan ve kişiyi nasıl davranıp nasıl davranmayacağı hakkında yönlendiren inançlardır (Rokeach 1968), değerler, rehberlik sürecinin ilerleyeceği yönü belirleyen psikoterapinin zarûri ve etkili bir parçasıdır (Bergin 1980). Rehber, kendisine danışan kişinin değerler sistemini açık ya da üstü kapalı birçok yolla etkiler. Değerlerin çatışmasıyla ilgili mevcut araştırma sonuçları, terapinin en kalıcı görüldüğü kişilerin, değerlerini rehberlerinin değerlerine göre yeniden ayarlayanlar, tedaviden fayda görmemiş olanların ise değerlerini terapistin değerlerine uyduramamış kişiler olduğunu göstermektedir (Rosenthal 1955; Schrier 1953).

Batı'da rehberliğinin değerlerden ârî olduğu ileri sürülmekte, rehberlere de hastalarına kendi değerlerini empoze etmemeleri tavsiye edilmektedir. Batılı teorisyenlerin ortak görüşü, rehberliğin belirli değerler olmadan yapılamayacağı, ama yine de değerlerin rehberler tarafından empoze edilmemesi gerektiğidir (Williamson 1950). Uygulamada bu durum imkânsız ve gerçek dışı bir beklentidir (Sprinthall 1971); çünkü değerler -istensin ya da istenmesin- rehberlik sürecinin önemli bir parçasıdır. Batılı değer sisteminin rehberlik yaklaşımları, teknikleri ve yöntemleri üzerinde büyük bir etkisi vardır, çünkü neyin iyi olduğunu yürürlükteki toplumsal standartlara, değerlere ve normlara göre belirlemektedirler. Rehberlere, toplumu iyice anlamaları tavsiye edilmiştir. Hastalar açısından kimlik sorunu, gerçekte her zaman için değer yüklü olan bir anlam ve önem arayışıdır (Peterson 1976). Aynı değerler, tedavi sürecinin sonunda görülmesi beklenen davranışlar olarak da ifade edilmiştir. Bu değerler sisteminin incelenmesi, Batı rehberliğinin değerlere bağlı olarak ve onlarsız da yapamayacağını göstermiştir. Mevcut rehberlik kurumunu Batı toplumunun bazı temel değerleri şekillendirmiştir ve bu nedenle İslâmî değer sistemiyle olan ilişkisinin eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi gerekmektedir.

Dürüst Davranışa Karşı Kişisel Tatminle Şekillenen Bir Hayat Tarzı. Batıda rehberlik, ferde dayanan ve ferdi merkez alan bir süreç olarak görülmektedir. Kişinin ferdî ve rekabetçi olduğu ve kazanç elde etme güdüsüyle hareket ettiği düşünülmektedir. Batılı yaşama biçiminde hedef şahsî kazanç ve tatmin olduğu için, rehberlik bu değerlere de hitab eder. Böylece daha rekabetçi olabilmesi ve şahsî kazancı uğruna mücadele edebilmesi için kişinin kuvvetini artırma vasıtası olur. Batıda rehberler, çalışma ortamları ya da nazarı geçmişleri ne olursa olsun, kişinin en tatmin edici yolu ya da aktiviteyi seçme kabiliyetine ve hakkına sahip olduğu konusunda birleşmişlerdir (Engelkes and Vandergoot 1982).

Bunun aksine, İslâm, sadece ferdin refahıyla ilgilenmez; daha geniş anlamda, sosyal bir refah arayışındadır. İslâm ferdî hürriyetler teminât altına alırken, karşılıklı sorumluluk prensibine de aynı şekilde önem verir. Bu prensip çift bo-

yutludur: kişi toplumun ortak refahı için çalışırken (haricî), düşünceleri ve hareketleri arasında bir denge kurar (dahilî). Bu dahili denge, Kur'ân'da da belirtildiği gibi, Allah'ın emirlerine tamamen boyun eğmekle en iyi şekilde sağlanır: "De ki: 'Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin Rabbi Allah içindir.'" (En'âm sûresi [6]: 162).

Karşılıklı sorumluluk kavramı Peygamberin bir hadisinde de açıkça belirtilmiştir: "Hepiniz birer çobansınız ve her biriniz de kendi sürünüzden sorumlusunuz" (Buhari, t.y.). Ortak sorumluluk düşüncesi kardeşlik kavramıyla ilgili olup, ümmet de bunun evrensel seviyedeki karşılığıdır. Sosyal barışı sağlamak fertlerin ve toplumun ortak sorumluluğudur: "...İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın..." (Mâide sûresi [5]: 2).

Aynı İslâmî prensip, karşılıklı tavsiye ve rehberliği de düzenleyen bir kuvvettir. Peygamberimiz şöyle demiştir: "En doğru hayat tarzı (din) nasihattir." Bu tavsiye yersiz bir kibirden uzak olup, fertlerin ve toplumun iyiliği emretmesi mecburidir. Peygamberimiz şunu tavsiye etmiştir: "Kardeşinize yardım edin, zâlim ya da zulme uğrayan olsa da." Zâlim bir kişiye nasıl yardım edileceği sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Zulüm yapmasına engel olun." (Buhari, t.y.). Peygamberimiz (s.a.v.) ayrıca şöyle buyurmuştur: "Kim bir kötülüğü görmüşse ona eliyle mani omalıdır; bu mümkün değilse, diliyle; eğer bu da mümkün değilse (en azından) kalbiyle ona buğz etmelidir; bu sonuncusu imanın en zayıf şeklidir." (Müslim, 1972).

Bu açık farklılık, İslâmî rehberliğin kendini, "benliği kuvvetlendirme", "id-diayı artırma" ve "büyümeyi sağlama" gibi Batı kökenli terapilerle sınırlamaya-çağını göstermektedir. İslâmî rehberlik alçakgönüllülüğü, fedakârlığı, kişinin kendini iyileştirmesini ve diğerlerinin iyiliğini de istemesini sağlamalıdır.

Külli Bakışa Karşı Materyalist Bakış

Batı'nın rehberlik sisteminde, kişinin başarısı maddî kazançlarıyla ölçülmek-tir. Mükemmelin aranması, fizikî güzellik, yüksek sosyal statüye ulaşma ve maddî ödüller bir Batı'nın hayatta ulaşmak istediği nihaî hedeflerdir. Rehberlik bu hedeflere ulaşmak için bir vasıtaadır. Ödül, Skinner'in davranışçı modelinde esas merkezdir (Skinner 1938). Bununla beraber, insan potansiyelini artırma ça-balarında, insan gelişiminin diğer esas yönleri ihmal edilmektedir.

Buna mukabil İslâm, hem fizikî hem de ruhî sahalarda küllî bir gelişme için teşvik etmektedir. Maddî ve manevî faaliyetler birbirinden ayrılamaz, çünkü İslâm, faaliyetlerin *ibadet* kavramına dayandırılmasını tavsiye eder. İnsanoğlu-nun yaratılmasının bir amacı vardır (Mü'minûn sûresi [23]: 115) ve bu amaç Al-

lah'a itaattir (Zârîyât sûresi [51]: 56).

İbadet, maddî ya da manevî, zihnî ya da fizikî, ferdî ya da toplu bütün insan faaliyetlerini içine alır. İslâm, ferdin Allah ile küllî bütünlüğü için çabalar ve insanın kişiliğini zihnî, hissî, davranışçı ya da ruhî bakımdan olsun bütün yönleriyle geliştirmeyi amaçlar. Nihâî hedef Allah'ın rızasını kazanmaktır; çünkü bir kere insanoğlu düşüncelerini ve hareketlerini Allah'ın emirlerine göre ayarlayınca, kendini bütünüyle anlamış olur (*marifet*). Ruhun bütünlüğünü sadece akılla kavramak imkânsız olduğu için zihnî ve ruhî bütünlüğün birbirinden ayrılması mümkün değildir.

Mutluluk, tatmin ve kendini gerçekleştirmeyle ilgili kavramlar, iki karşıt inanç sistemiyle yönlendirilmektedir. Bir materyalist, dünyevî hedeflerine ulaştığında mutlu olur. Rehberlik, başarı kökenli davranışları zihne aşılıyarak hedef kökenli hırsların artmasına vasıta olmaktadır. İslâm, kişi maddî bakımdan fakir olsa da ebedî kanaatkârlığı sağlayan kurtuluş kavramını ortaya atar, çünkü maddî kazanç sadece bir geçinme aracıdır. İlerlemek için gösterilen büyük çabanın aynı şekilde manevî bir temizlik için de gösterilmesi teşvik edilmiştir.

Sınırlı Hürriyete Karşı Sınırsız Hürriyet. Batılı anlamda hürriyetin, kişiliğin gelişiminde önemli bir etkisi olmuştur. Bütün rehberlik teorisyenlerinin ortak görüşüne göre kişi, herhangi bir dinî mecburiyet olmadan da şahsî hedefleri peşinde koşabilir. Din ve ahlâk şahsî ve özel meseleler olarak görüldüğü için kişi, bu hürriyetin sınırları içerisinde ne şekilde hareket edeceğine karar verebilir. Evlilik dışı ilişkiler, kürtaj ve alkolizm bu hürriyetin ifade edildiği şekillerinden sadece bazılarıdır. Sadakât kavramının değişmesi, bağlılığın olmaması ve sorumluluktan kaçma yaygın olarak görülen davranışlardan birkaçıdır. Bu davranışlar tabîi olarak aile ve toplum yaşamı üzerinde etkili olmaktadır. Bu şahsî hürriyetler uğruna şimdi bütün bir nesil, bir kimlikten ya da temel ebeveynlik haklarından yoksun olarak yetişmektedir.

Bu sınırsız hürriyet, toplumdaki örnek alınan kişilerin (şöhretli kişiler, yaşamın değişik alanlarındaki liderler, eğitimciler v.b.) yaşamları mahremiyet bahanesiyle koruma altına alınınca daha da aşikâr olmaktadır. Bu örnekler her toplumsal katmandaki davranışları etkiler. Rehberlik nazariyeleri ve uygulamaları da aynı Batılı değerleri yansıtır. Aksine İslâm, şeriâtın sınırları içerisinde bir hürriyet sağlar. Hem özel hem de toplumsal davranışlar için sınırlar açıkça belirlenmiştir. Kişinin devamlı gözlendiğinin ve her hareketinden sorumlu tutulduğunun bilincinde olması, şahsî ve sosyal hayatı ayırmanın yersizliğini ortaya çıkaran bir şekilde düşüncelerini ve hareketlerini düzenler. *Hayır* ve *şer* kavramları açıkça belirtilmiş ve doğru (*ma'ruf*) ve yanlış (*münker*) kurumları hesap verme (*hisban*) sisteminden doğmuştur. Kişinin vahşî ve hayvanî istekleri terbiye edilmek-

te, sadece olumlu güdüleri ve arzuları ödüllendirilmektedir. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: “Benim getirdiğime itaat etmeyen kimse, mü'min olduğunu iddia edemez.” (Buharî, t.y.). Allah da bunu açıkça belirtir: “...Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur...” (Talâk sûresi [65]: 1).

Tevbeye Karşı Suçu Aklama. Batılı bir yöntem olan yanlışın üstesinden gelme, tedavinin kolaylaştırılması için istenilmeyen davranışın aklanmasını ve rasyonelize edilmesini sağlar. Şartsız olumlu bakış ve kabul, psikoterapinin esas şartları arasında sayılmaktadır (Rogers 1951, 1959, 1987; Carkhuff 1969). Destek sağlama, aslında olmayan sıcaklık ve sempatik anlayış kişinin suçluluk duygusunun üstesinden gelebilmesi için gereken rehberlik yöntemleri olarak tavsiye edilmiştir (Boy and Pine 1982; Schofield 1967).

İslâm günaha ve günahkâr davranışa tamamen farklı bir şekilde yaklaşır. Tevbe, davranışları düzeltme ve değiştirme vasıtasıdır. Tevbe şartlarını yerine getirmeyi kabul eden herkese söz verilmiştir: “O (Allah)dur ki, kullarından tevbeyi kabul eder, günahlarını affeder ve yaptıklarınızı bilir.” (Şûrâ sûresi [42]: 25).

Suçlu aklamamanın, Batı rehberliğinin ardındaki yönlendirici değer olduğu görülmektedir. İslâm, hiçbir insana günahkâr davranışı affetme yetkisi vermez. Bununla beraber, suçlu kişiye ruhî temizlik hissini bulması için bir fırsat vererek günahkâr davranışın tekrarlanmasını kontrol eden düzeltici bir mekanizması vardır.

Rehberliğin Hedefleri

Rehberlik, Batı'da belirli amaçların karşılanması için ortaya çıkmıştır. Amaçlarının ne dereceye kadar İslâmî görüşlerle uyduğunun incelenmesinde fayda vardır. Batılı rehberlik hedefleriyle İslâmî bakış açısı arasında bazı ortak noktalar olsa da her bakımdan benzer değildirler. Bu hedefler, öncüler olarak kabul edilen bazı şöhretli psikoterapistler tarafından geliştirilmiştir. Bu ifadeler öncülerin geliştirdikleri ya da kullandıkları belirli modellerin sonuçlarıdır. Her birinin başlıca görüşleri hakkında bir fikir verebilmek için kısa tanımlar verilmiştir. Ayrıca faydaları ve uygulanabilirlikleri ile ilgili küçük bir eleştiri de yapılmıştır.

1. *Sevmek ve Çalışmak* (Freud 1943): Bu amaç, gerçekçi bir iyileşme için hastanın zevkli ve aktif bir hayat sürme kabiliyetinin ve kapasitesinin iyileştirilmesini hedefler. Freud zevkli ve aktif hayatı sadece oldukça yasakçı bir tanım olarak gören, cinsi davranışlar yoluyla açıklamıştır.
2. *Kendini Gerçekleştirme* (Maslow 1971; Rogers 1961): Kendini gerçekleşt-

tirme en sağlıklı, üretici, bütünleşmiş ve yönlendirici davranış olarak görül- müştür. Ama bu tanım herşeyi içine alır gibi görünse de davranışın en önemli yönü olan manevî yönünü hesaba katmamaktadır.

3. *Kişisel Yararlılık* (Bandura 1982): Bu paradigmaya göre kişi, istek ve gayretiyle çabalayarak gelişebilir ve kendi kaderine hâkim olabilir. Şahıslara ve şartlara mahsus olması bakımından bu kavramın genelleştirilmesi mümkün değildir.
4. *Gelişme* (Moser and Sprinthall 1971): Bu teori kişiyi, gerçek hayatın somut ve soyut unsurlarıyla başarılı bir şekilde mücadele etmeye yönlendirir. Ama eğer standartlar yanlış tanımlanmışsa gelişme istenmeyen bir yöne doğru kacaktır.
5. *Kendini İyi Hissetme* (Bernie 1965; Harris 1967): Bu model, kişinin kendini iyi hissetmesini sağlamak için egosunu kuvvetlendirmeye çalışır. Sathî, ba- yağı ve ihmalci olmakla suçlanmıştır.
6. *Seçilmiş Değerler* (Simon, Howe and Kirschenbaum 1972): Bu terapide de-ğerler ve hayattaki manâları aşılacaktır. Eğer değer sistemi, gerçekler söz konusu olduğunda hatalı, temelsiz ve eksikse, o zaman bu teknik de fay- dasız olacaktır.
7. *Etkililik* (Carkhuff 1969, 1982; Gordon 1970): Davranışta etkililik elde et- mek için kişiye, kendini kabul etme, anlama ve potansiyelinin farkında olma fikirleri aşılacaktır. Etkililiğin belirlenmesi şartlara bağlıdır ve belli bir çalışma düzeni ya da ortamla sınırlıdır.
8. *Arttırılmış Davranışlar* (Albert and Emmons 1973; Wolpe 1973): İnsiyakî olmaktan ziyade çok faaliyet kökenli olan bu nazariye uyumsuz davranışlara son vererek uyumlu davranışları arttırmaya çalışır.
9. *Ben ve Sen İlişkisi* (Buber 1970; Sullivan 1953): Bu teori, aile içi ilişkileri geliştirmek üzerine yoğunlaşmıştır. Neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu vurguladığı için çok fazla değer yüküdür.

Bu hedefler bir bütün olarak gözönüne alındığında, hepsinin de tek bir ortak amacının olduğu görülmektedir: Kişiyi, diğer insanlarla olumlu bir ilişki geliştiri- lmesi amacıyla birlikte etkili bir hayata hazırlamak. Bu modellerden hiç biri de eksiksiz ve her şeyi içine alan bir model olarak görülmemiştir. Üstelik bunlar, son birkaç onyılda Batı toplumunun sosyal hastalıklarına bir çare bulma çabasıyla geliştirilmişlerdir. Etkililiklerini anlama yollarından biri de Batı'daki zihni ra- hatsızlık ve kişisel bozukluk hâdiselerinin oranlarını incelemektir. Batı toplu- munda görülmekte olan zihni bozukluklar, yukarıdaki rehberlik hedeflerinin bir

bütün olarak beklenen sonucu veremediği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu modeller başarısız olduğu için, kapsamlı bir görüş açısıyla İslâmî bir modelin geliştirilmesi daha da önem kazanmıştır.

Amaçların Belirlenmesinde İslâmî Prensipler

Batı rehberliği bu dünya sınırları içerisinde ferdin refahını arttırmayı amaçlarken İslâm, refahı tamamen farklı bir bakış açısından tanımlamaktadır. Bir Müslüman refahı, Kur'ân'da belirtilen şekilde aramaya yönlendirilmiştir: "Onlardan kimi de: 'Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik ver, âhirette de güzellik ver, bizi ateş azâbından koru' der." (Bakara sûresi [2]: 201). Bu, Müslümanlarla Müslüman olmayanların dünya görüşü arasındaki başlıca farktır. Refah, tatmin, kurtuluş, kendini anlama ve başarı kavramları, kişinin bu hayattaki davranışlarının âhireteki nihaî durumunu belirleyeceği inancına bağlıdır. "Bu dünyada ne ekildiyse âhirette o biçilecektir." (Buhari, t.y.). Bu temel inanç, herhangi bir tedavi programının esas hedeflerini belirler. Bu temel prensipler, İslâmî bir teorianın oluşturulması için gösterilecek bir çabanın başlangıç noktasını oluşturur:

1. Kişi, korunması ve artırılması gereken fitrî bir mâsumiyet ve saflıkla doğmuştur. Bunu arttırmak için gerekli şartları temin etmek toplumun görevidir.
2. Maddî ve manevî refah, Allah'ın emirlerine tamamen boyun eğmekle elde edilir. Boyun eğmeyenler bir çelişki içerisindeyler ve kişilikleri parçalanmaya başlayacaktır. Kur'ân'a göre inançsız bir hayat, kişinin kendi gerçek benliği ile ilişkisini kaybettiği manevî bir yok olma durumudur (Hucurât sûresi [49]: 19). Din rehberlik yapar ve zihin sağlığını geliştirir. İnanç, zihni, hissi ya da davranışla ilgili bozuklukların tedavisinde en gerekli unsur olarak görülmüştür. İnançın terapik değeri hakkındaki ortak görüş, İbni Sina, Gazâli, İbni Miskaveyh, Râzi, Şah Velîyullah ve diğer birçok Müslüman düşünürün eserlerinde de görülmektedir (Rizai, 1989).
3. Kişinin muhakeme kabiliyeti ve seçme hürriyeti vardır. En yüksek manevîyata sahip kişilere (Peygamberler) bahşedilen vahiy (İlâhî kitaplar) doğru yol gösterilmiştir. Kur'ân'a göre bu armağanlar, hayatta seçilecek yolun belirlenmesinde kullanılmalıdır: "Biz ona yolunu gösterdik, (o) ya şükredici veya nankör olur." (İnsan sûresi [76]: 3); "Biz ona hayır ve şerri, her iki yolu da göstermedik mi?" (90: 10); "Nefse ve onu şekillendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını (isyanını ve itaatini) ilhâm edene andolsun ki; nefsinin temizleyen iflâh olmuş, onu kirletip örten, ziyana uğramıştır." (Beled sûresi [91]: 7-10).

İnsanlar kendi yollarını seçmekte hürdürler, ama aynı zamanda ortak bir so-

rumluluk hissi olmalıdır. İnsanlık Allah'ın halifesi olarak yaratıldığından (Bakara sûresi [2]: 30) seçimleri, amelleri ve davranışları için sorumlu tutulmuştur. Her ruh amelinden şahsî olarak sorumludur (Müddesir sûresi [74]: 38) ve kişi ancak uğruna çaba gösterdiği şeyi elde edebilir (Necm sûresi [53]: 39-41).

4. İslâm sosyal fonksiyonu olan bir toplum gerektirir; çünkü fert ve Allah arasındaki ilişkiyle sınırlı olmaktan çok kuvvetli, sağlıklı ve iyi düzenlenmiş, toplumsal refah için Müslüman kardeşliğinin bir vasıta olması, geniş anlamda barışın sağlanması ve sosyal sınırlar içerisinde bir âhenge ulaşılması doktrinleridir. Bu sosyal sağlık sistemi, herkesin faydalanması için rehberlik, eğitim ve yardım müesseselerinin kurulmasıyla desteklenmelidir. Ümmet kavramı, İlâhî bir plan çerçevesinde bu dünyada iyiliğin en fazla derecede emredilmesini isteyen toplumsal ilişkiler sistemine dayanmaktadır: “İçinizden hayra çağıran iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. Kurtuluşa erenler işte onlardır.” (Âl-i İmrân sûresi [3]: 104). Bu, şeriata amaçlarından biri olarak görülmesi gereken, Müslümanlara verilmiş bir emanettir. İyilikle nasihat etme, Müslüman cemiyeti birleştirmek için temel bir yükümlülük olarak kabul edilmiştir: “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülüğe mani olursunuz. Ve Allah'a iman edersiniz.” (Âl-i İmrân sûresi [3]: 110).

Bu prensiplere dayanarak, İslâmî rehberliğin nihâî amacı İslâmî kişiliği geliştirmek olmalıdır. Bu kişiliğin sağlıklı, dengeli ve iyi bütünleşmiş olması ve bütün güdülerinin, hislerinin ve bilgilenme çabalarının Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik olması gerekmektedir. Ancak bu kişilik tipi, kötülüğe meyil benliği (*nefs-i emmâre*) yenmekte başarılı olabilir. Hatalı patolojik davranış, benliğin tenkit edilmesini (*nefs-i levvâme*) teşvik etmekle düzeltilir. Nihâî hedef, insan ruhunun Allah'a tâbi olup uyum sağlamasıyla elde edilebilecek, kesin ve kalıcı bir memnuniyete (*mutmainne*) ulaşmaktır. Bu safha, ruhun kalıcı memnuniyetidir (*nefs-i mutmainne*).

Eğer İslâmî rehberliğin nihâî amacı bu memnuniyetse, bunun gerçekleştirilmesi için gerekli vasıtalar Allah'ın sürekli olarak hatırlanması (*zikir*), dürüstlük (*sıdk*) ve samîmiyettir (*ihlâs*).

Sonuç

Halen, İslâmî rehberlik olarak bilinen bir çalışma ya da uygulama alanı hâlen bulunmamaktadır. Bu incelemede, Batı'nın sosyal şartlarından doğan rehberlik bilgilerinin bazı temel yetersizliklerine işaret edimiştir. Aynı zamanda

İslâm'ın inanç sistemi, değer yapısı ve hedefleriyle olan farklılıklar vurgulanmıştır. Batı rehberliğini tenkitçi bir şekilde incelemenin gerekliliği son derece açıktır. Tabiatı gereği seküler olan Batı rehberliğini İslâmlaştıracak kısa vadeli ya da kolay bir çare olmadığından bir başlangıç yapmak için önyak olmalıyız. Bu süreç, gelişmenin şu aşamalarını gerektirecektir.

1. Batılı metodlar temel olarak İslâmî bakış açısına uygun değildir. Beşerî bilimlerin diğer dallarıyla ilgili metodolojik çabalara uygun olarak, davranış hâdisesinin vahiy, akıl ve ampirizm ile birlikte incelenmesi sonucunda bir takım prensiplerin ve metodolojik kuralların çıkarılması gerekmektedir.
2. Günümüzdeki mevcut davranışçı ve psikoterapik paradigmlar, uygun bir metodolojiyle tenkitçi bir şekilde incelenmelidir. Müslüman öncülerin katkılarının da çağdaş hayata ve sosyal şartlara göre yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.
3. Bir kere geliştikten sonra yeni İslâmî rehberlik alanı bir takım temel şartlara, terapik stratejilere, rehber eğitim programlarına ve modellerin kullanılmasına dayanacaktır. İslâmî değer sistemi model gelişimi için yol göstericiler sağlayacaktır. Davranışın düzeltilmesi için en mükemmel ve etkili model, Peygamber (s.a.v.)'in bizzat kendisi ve şahsiyeti olduğundan, onun hayatının ve örneğinin sistematik bir şekilde incelenmesi, en etkili davranış terapilerini ortaya çıkaracaktır. Çok sayıda fedakâr psikoterapistin âhenkli ve uzun vadeli çabasını gerektiren böyle bir çalışma, bu safhadaki İslâm ekonomisinde olduğu gibi, "İslâmî rehberlik" olarak adlandırılabilir bir bilgi alanıyla neticelenebilir.
4. Rehberlik alanında ahlâkla ilgili kendi özel meselelerimiz mevcuttur. Mahremiyet kavramının, İslâmî farzların ışığı altında yeniden incelenmesi gerekmektedir. Diğer bir problem de kadınlara rehberlik hizmetlerin sağlanmasıdır. Müslüman bir profesyoneller grubu tarafından, şeriatın şartlarına bağlı olarak incelenmesi gereken daha birçok benzer mesele vardır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

- Ajmal, M. "An Introduction to Muslim Traditions in Psychotherapy," *Psychology Quarterly*, No. 4, 1968.
- Ansari, Z. A. *Qur'anic Concepts of the Human Psyche*, Lahore: Institute of Islamic Thought, 1992.
- Barzun, J. *The House of Intellect*, New York: Harper, 1959.
- Belkin, G. *Practical Counseling in the Schools*, Dubuque, IA: C. Brown, 1981.

- Bergon, A. E. "The Effects of Dissonant Persuasive Communication upon Changing in a Self-Referring Attitude," *Journal of Personality*, No. 30, 1962.
- Berne, E. *What Do You Say After You Say Hello?* New York: Grove Press, 1972.
- al Bukhari, *Sahih al Bukhari*, Madinah: Islamic University, n.d.
- Boy, A. and G. Pine, *Client-Centered Counseling: A Review*, Boston Allyn and Bacon, 1982.
- Ellis, A. "Rational Emotion Therap," *Current Psychotherapies*, ed. R Consine, Itasca, IL: Peacock, 1979.
- Engelkes, J. R. ve D. Vandergoot, *Introduction to Counseling*, Boston Houghton-Mifflin, 1982.
- Erickson, E. *Identity, Youth and Crisis*, New York: Norton, 1968.
- Frank, J. D. *Persuasion and Helping: A Comparative Study of Psychotherapy*, Baltimore: John Hopkins, 1973.
- Freud, S. A. *General Introduction to Psychoanalysis*, New York: Doubleday, 1943.
- _____, *Therapy and Tecnique*, New York: Collier Brooks, 1963.
- Hansen, J. C. *Counseling Process and Procedures*, New York: Mac Millan, 1978.
- Krumboltz, J. D. "Behavioral Goals of Counseling," *Journal of Counseling Psychology*, No. 13, 1966.
- Langgulong, Hasan, "Research in Psychology: Toward an Ummatic Paradigm," *Toward Islamization of Disciplines*, Herndon, VA: IIIT, 1989.
- Moten, A. R. "Islamization of Knowledge: Methodology of Research in Political Science," *AJISS*, Vol. 7, No. 2 (September 1990).
- Muslim, *Sahih Muslim*, Lahore: Sh. Muhammad Ashraf, 1972.
- Parsons, F. *Choosing a Vocation*, Boston: Houghton-Mifflin, 1909.
- Peterson, J. A. *Counseling and Values*, Scranton, PA: International Textbook, 1970.
- Pietrofesa, J., A. Hoffman ve H. H. Splete, *Counseling: An Introduction*, Boston: Houghton-Mifflin, 1984.
- Rizvi, A. A. *Muslim Traditions in Psychoterapy*, Lahore: Institute of Islamic Culture, 1989.
- Rogers, C. R. *Client-Centered Therapy*, Boston: Houghton-Mifflin, 1951.
- _____, "A Theory of Therapy, Personality and Interpersonal Relationships as Developed in the Client Centered Framework," *A Study of a Science*, Vol. 3: *Formulation of the Person and the Social Context*, ed. S. Koch, New York: McGraw-Hill, 1959.

- _____, *On Becoming a Person*, Boston: Houghton-Mifflin, 1961.
- Rokeach, M. ve J. Reagan, "The Role of Values in a Counseling Situation," *Personnel and Guidance Journal*, No. 58, 1980.
- Rosenthal, D. "Change in Some Moral Values Following Psychotherapy," *Journal Counseling Psychology*, No. 19, 1955.
- Schofield, W, "Some General Factors in Counseling and Therapy," *Sources of Gain in Counseling and Psychotherapy*, ed. B. Berenson ve R. Cankhuff, New York, 1967.
- Shertzer, B. ve S. C. Stone, *Fundamentals of Counseling*, Boston: Houghton-Mifflin, 1980.
- Sprinthall, N. A. *Guidance for Human Growth*, New York: Van Nostrand, 1971.
- Sullivan, H. *The Interpersonal Theory of Psychotherapy*, New York: Norton, 1953.
- Williamson, E. G. *Vocational Counseling*, New York: McGraw-Hill, 1965.

Çeviren: F. Mehveş Kayani